

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 152

דין הוצאת חפצים לרשות הרבים סמוך לחשיכה (במקום שאין עירוב)

קבעו חכמים גדרים וסייגים סמוך לחשיכה בערב שבת כדי להרחיק את האדם מן העבירה, אחד הגדרים המרכזיים בתקנה זו הוא האיסור לצאת לרשות הרבים סמוך לחשיכה כאשר חפץ נמצא בידו של האדם או בכיסו. מחשש "שמא ישכח", מתוך שהאדם טרוד בהכנות האחרונות לקראת שבת, הוא עלול לשכוח שהחפץ עמו, וימשיך לשאת אותו ברשות הרבים לאחר כניסת השבת - ויעבור על איסור תורה גמור של מלאכת הוצאה¹.

חז"ל הבחינו בין סוגי החפצים והאופן שבו הם נישאים, וקבעו שלושה גדרים יסודיים:

חפצים הנישאים כדרך הוצאתם: חפץ המוחזק ביד או מונח בכיס הבגד, נחשב כנישא בדרך הוצאה רגילה (שאילו היה נעשה בשבת במזיד, היה חיובו מן התורה). בחפצים אלו חלה גזירת חכמים במלוא תוקפה, ואסור לצאת עמם לרשות הרבים סמוך לחשיכה.

חפצים שאין דרך הוצאתם בכך: חפץ הנישא שלא כדרך הוצאתו הרגילה, כגון מחט התחובה בבגד, אין איסור הוצאתו בשבת עצמה אלא מדברי סופרים. מאחר שכל האיסור בערב שבת הוא סייג וגזירה, לא גזרו חכמים "גזירה לגזירה", ועל כן התירו לצאת במחט תחובה סמוך לחשיכה², (ואף לחייט שזהו דרך אומנותו קיימא לן להלכה להקל³).

חפצים שיש תזכורת לגביהם (תפילין): חפץ שהאדם לבוש בו ומצווה למשמש בו בכל שעה, כגון תפילין שבראשו או בזרועו, מותר לצאת עמו סמוך לחשיכה. כיון שהאיסור להסיח דעה מן התפילין משמש תזכורת עצמית לאדם, ומסיר את החשש שמא ישכחם עליו לאחר כניסת השבת⁴. אולם, הדגישו הפוסקים שייחוד זה נאמר דווקא כשהתפילין מונחות על גופו⁵, אבל אם מחזיקן בידו, הרי הן ככל חפץ אחר שיש לחוש בו ולשמור על תקנת חכמים⁶.

יהודי שרוצה ללכת מביתו לבית הכנסת סמוך לכניסת השבת (במקום שאין בו עירוב), כדי להספיק לשלם לגבאי לפני השקיעה על העליות לתורה שקנה בשבוע שעבר - האם יש בדבר איסור משום גזירת הוצאת חפצים סמוך לחשיכה?

יש מן הפוסקים שרצו להקל ולדמות דין זה לדין תפילין (שהותר לצאת עמן סמוך לחשיכה). סברתם היא: שטבעו של אדם למשמש בכיסו תדיר כאשר יש לו שם כסף¹¹, ומתוך כך ודאי ייזכר ולא יבוא לידי טלטול המעות בשבת עצמה¹².

אולם, הכרעת רוב הפוסקים היא שאסור לעשות כן, אף על פי שבכוונתו למסור את הכסף לגבאי עוד לפני השקיעה. ודחו את הראיה מתפילין, שכן בתפילין - חל חיוב גמור מן הדין שלא להסיח את הדעת מהן, ולכן סמכו חכמים על כך שהאדם ודאי יזכור להסירן בזמן. בשונה מההרגל למשמש בכיס שאינו אלא טבע אנושי ואינו חובה הלכתית, ועל כן ישנו חשש ממשי שהאדם

מקום שאינו רשות הרבים גמורה אלא "כרמלית" (כגון רוב הרחובות והשטחים הפתוחים בזמננו, שאין בהם עירוב), שאיסור הטלטול בהם בשבת הוא מדברי חכמים - האם מותר לצאת לשם עם חפצים ביד סמוך לשבת?

בזמן שהוא "סמוך לחשיכה" (כחצי שעה לפני השקיעה), כתבו האחרונים שאין איסור לצאת לכרמלית כשהחפץ בידו. הטעם לכך הוא שאפילו אם ישכח ויטלטל שם את החפץ בשבת עצמה, לא יעבור על איסור תורה אלא על איסור דרבנן, ולא רצו חז"ל לגזור "גזירה לגזירה". כמו כן, לא גזרו שמא מתוך שיצא לכרמלית יבוא להוציא לרשות הרבים גמורה, כי עיקר הגזירה נאמרה רק על יציאה לרשות הרבים⁹.

אולם, כל זה מותר דווקא "סמוך לחשיכה", אבל סמוך לשבת ממש (בדקות האחרונות שלפני השקיעה) - אסור לצאת עם חפץ בידו לכל מקום שאסור לטלטל בו, ואפילו לכרמלית שהאיסור בה הוא מדרבנן בלבד¹⁰.

יום שישי, עשרים דקות לפני השקיעה במקום שאין בו עירוב. גבאי בית הכנסת סוחב ברחוב שישיות מים וארגזים גדולים של עוגות לצורך הקידוש שנערך בבית הכנסת אחר התפילה. האם יש בדבר איסור משום גזירת חכמים שלא לצאת עם חפצים לרשות הרבים סמוך לשבת?

מעיקר הדין, חז"ל גזרו שלא לצאת לרשות הרבים סמוך לחשיכה עם חפצים ביד או בכיס, שמא ישכח שהשבת נכנסת וימשיך לטלטל אותם.

אולם, הפוסקים כתבו שחפץ כבד או חפץ שאין רגילות לשאת אותו בכל שעה (כמו שישיות מים או ארגזים גדולים) - מותר לשאת אותו סמוך לשבת. מכיוון שהמשא מורגש היטב, אין חשש שהאדם יסיח את דעתו ממנו וישכח שהשבת נכנסת⁷. כמו כן, אם ברור לאדם שהוא יגיע למחוז חפצו עוד לפני זמן השקיעה, יש להקל בדבר, אף בחפץ שבכיסו⁸.

כח ובירור הלכה ס"ק לד שם.
7 תפארת ישראל (שבת פ"א בועז אות ה), שו"ת אבן ישראל ח"ט סימן סג ועל מסכת שבת יא ע"ב, ועיין עוד שפת אמת שם, ועוד בפסקי תשובות הלכה ח ובהערה 65 שם.
8 כדמוכח בסימן רסו סעיף ח, והגר"ז שם סעיף טז.
9 שלטי גבורים שבת דף ה ע"א, תוספת יום טוב במלבושי יום טוב סק"י.
10 הגר"א הובא במשנ"ב סוף ס"ק נב, בה"ל ד"ה בידו.
11 כמבואר בגמרא בבא מציעא כא ע"ב.
12 שו"ת קול גדול סימן קג.

ובירור הלכה ס"ק לג שם.
4 שו"ע סימן רנב סעיף ו.
5 ויש שהקלו בזה. ב"י סעיף ו, וכן סתם בשו"ע ולא כתב דווקא כאשר התפילין בראשו, וכן פסק הפרישה ס"ק יב, ובהחמד משה ס"ק יד, והנהר שלום סק"ה כתבו ליישב דברי הב"י, ועיין עוד בתוספת שבת ס"ק כח.
6 הב"ח, ה"ט, המג"א, שיירי כנסת הגדולה (הגהות ב"י ס"ק יד), נחלת צבי ס"ק ו, אליה רבה ס"ק כב, הגר"ז סעיף יט, ערוך השולחן סעיף יז, משנ"ב ס"ק נד, כה"ח ס"ק פ, ועיין עוד בהרחבה עניין זה הלכה ברורה הלכה

אינו זכור בו ואין כוונתו להוציא, אפילו הכי גזרו בזה חכמים כיון שהאיסור הוצאה באופן זה הוא איסור תורה.
2 שו"ע סימן רנב סעיף ו, משנ"ב ס"ק נא-נב.
3 ב"י סימן רנב סעיף ו על פי הרמב"ם פ"ט הלכה כא שפסק כרבי מאיר בגמרא שבת יא ע"ב, שו"ע סימן שא סעיף יב, בה"ל סימן רנב שם ד"ה בידו, ועיי"ש שהביא לדעת הגר"א ס"ק כח שפסק כרבי יהודה שבאומן אפילו תחובה לו בבגדו חייב חטאת, וממילא אסור לו לצאת סמוך לחשיכה במחט התחובה לו בבגדו. ועיין עוד בהרחבה עניין זה הלכה ברורה הלכה כח

1 כל שבכוונתו להוציא ושכח שהיום שבת, או ששכח דבר זה אסור בשבת, מג"א ס"ק כד על פי דברי התוספות שבת יא ע"א ד"ה שמא, שאם לא כן ורק שוכח שהחפץ בידו או בכיסו לא עבר על איסור דאורייתא, ואם כן האיסור שלא להוציא משום כך בערב שבת הוי גזירה לגזירה, ועיין בה"ל ד"ה שמא ישכח שצ"י למאירי בחידושו ועיי"ש שם שכתב ליישב שאין זה חשוב גזירה לגזירה רק בדבר שאם היה עושהו במזיד היה פטור, אבל בענייננו שמוציא בידו או בכיסו ובאופן זה אם היה עושה זאת במזיד היה חייב, אף שעכשיו

האם יש צורך לבדוק בגדי שבת מיוחדים שלוש אותם רק בשבתות?

מי שיש לו בגדים נקיים המיוחדים לשבת בלבד, ולא לבש בגדים אלו מעולם בימות החול, אינו צריך לבדוקם בערב שבת כלל²⁵, ויש שכתבו שנכון להחמיר בכל גוונא²⁶, ובפרט שמצוי שלובשים בגדי שבת באירועים חשובים כמו חתונות ושאר שמחות.

מי שגר במקום שאין בו עירוב, האם מותר לו להניח "טישו" (ממחטת נייר) בכיס הבגד בשבת עצמה כשהוא נמצא בתוך ביתו, או שמא יש לחוש שישכח ויצא עמו לרחוב?

נחלקו האחרונים במי שגר במקום שאין עירוב אם מותר לו להשתמש בביתו בכיסים שבבגדו. יש שכתבו לאסור הנחת חפץ בכיס הבגד גם בתוך הבית, שמא ישכח את החפץ בכיסו ויצא עמו לרחוב, ולשיטתם אין היתר להכניס חפצים לכיס בשבת כלל גם אם הוא בבית²⁷.

אולם, יש חולקים וסוברים שלא חייבו חכמים למשמש בכיסו אלא כדי שידע אם יש חפץ מונח שם, אך לאחר שהוא יודע שהחפץ שם - אינו צריך להסירו, שכן אם יודע שהחפץ בכיסו לא חוששים שמא ישכח ויצא איתו לרשות הרבים²⁸.

למעשה, כתבו האחרונים שבמקומות שישנה רשות הרבים דאורייתא, יש להחמיר כדעות האחרונים שלא להחזיק חפצים בכיס הבגד גם בתוך הבית²⁹. כמו כן, אדם הרוצה לצאת למקום שאין בו עירוב, והוא רגיל לשאת בכיסו בימי החול דבר המותר בטלטול (כגון מטפחת), צריך למשמש בבגדיו תחילה לפני שיצא³⁰.

או בכיס?

דעת רוב הפוסקים: זמן "סמוך לחשיכה" האסור ביציאה חל החל מחצי שעה קודם זמן השקיעה¹⁹.

אולם בירושלמי מבואר שזמן סמוך לחשיכה בדין זה הוא סמוך למנחה והיינו סמוך למנחה קטנה, ויש אומרים סמוך למנחה גדולה, וכן מבואר בכמה ראשונים, ולמעשה יש שכתבו שנכון לחוש לזה ולהחמיר שלא לצאת עם חפצים מיותרים בכיסים כבר משלוש שעות קודם זמן צאת הכוכבים של רבנו תם²⁰.

האם יש חיוב לבדוק את כיסי הבגדים בערב שבת כדי לוודא שאין בהם חפצים שאסור לצאת עמם או לטלטלם בשבת? ומה הדין אם הוא גר בעיר שיש עירוב מהודר?

מצוה על האדם למשמש בבגדיו סמוך לכניסת השבת, כדי לבדוק שאין מונחים בהם חפצים - שמא ישכח ויצא עמם לרשות הרבים, או שמא יש בהם חפצי מוקצה האסורים בטלטול בשבת. חז"ל החשיבו בדיקה זו עד מאוד וקראו לה "הלכתא רבתי לשבת" (הלכה גדולה לשבת)²¹.

ויש אומרים שאם היה הדבר סמוך לשקיעת החמה, חייב מן הדין למשמש בבגדיו, ורק קודם לכן אין זה אלא מצוה²².

גם אם האדם נמצא במקום שיש עירוב מהודר או שאין רשות הרבים, מצווה עליו למשמש בבגדיו סמוך לשבת כדי שלא יהיה עליו דבר האסור בטלטול מצד מוקצה²³. כמו כן, יש למשמש גם בבגדי השבת המונחים בארון או התלויים, שהוא עתיד ללבושם במהלך השבת²⁴.

יתרכו בהליכתו, ישכח שהשבת נכנסה, וימשיך לשאת את הכסף בכיסו גם לאחר השקיעה באיסור תורה¹³. על כן, במקומות שאין עירוב כלל, יש להסדיר את התשלום לגבאי מוקדם יותר בערב שבת, או להמתין לימי החול שאחר השבת.

האם בזמן הזה, במקומות שאין בהם עירוב, עדיין שייכת גזירת חכמים שלא לצאת לרחוב עם חפצים ביד או בכיס סמוך לשבת?

בשאלה זו ישנה מחלוקת יסודית בין הפוסקים, התלויה בהגדרה ההלכתית של הרחובות בזמננו:

פוסקים רבים סוברים שבזמננו אין לנו דין "רשות הרבים" גמורה מן התורה, משום שרחוב אינו נחשב כ"רשות הרבים" אלא אם כן עוברים בו 600,000 (שישים ריבוא) בני אדם בכל יום¹⁴. לשיטה זו, הרחובות שלנו נחשבים כ"כרמלית" (שאיסור הטלטול בהם הוא מדרבנן בלבד), ומאחר שכל האיסור בערב שבת הוא רק "גזירה", לא גזרו חכמים "גזירה לגזירה"¹⁵. לכן, לדעתם מותר לצאת סמוך לחשיכה עם חפץ ביד. (אמנם, גם לשיטה זו יש להחמיר ולהימנע מכך בדקות האחרונות הסמוכות לשקיעה ממש¹⁶).

מנגד, דעת פוסקים רבים היא שגם בזמן הזה יש דין רשות הרבים גמורה מן התורה ברחובות המרכזיים¹⁷. לשיטתם, גזירת חכמים קיימת במלוא תוקפה, ואסור לצאת עם חפץ ביד או בכיס סמוך לחשיכה בכל מקום שאין בו עירוב מהודר¹⁸.

מאיזה שעה בערב שבת מתחיל הזמן הנקרא "סמוך לחשיכה", שממש ואילך אסרו חכמים לצאת לרחוב עם חפץ ביד

23 משנ"ב ס"ק נה.

24 תהלה לדוד סימן שי סק"ה על פי המג"א, שש"כ פ"ח הערה קפ.

25 כן מבואר במשנ"ב ס"ק נה שדווקא במקום שרגיל להשתמש בו, אורחות רבנו ח"א עמוד קא שכן נהג הסתייפלער, שלעולם לא לבש בגדי שבת בעת שמחה בימות החול, ורק בערב שבת חול המועד היה מקיים הלכה זו.

26 תורת חיים סופר ס"ק לט, פסקי תשובות הלכה ט ושם בהערה 76 כתב בשם ספר זכרון יהודה מנהגי א"ש תלמיד החת"ס שנהג תמיד למשמש בבגדי השבת, ופעם אחת בערב שבת חשב בדעתו שלא למשמש, כי לא אמרו חכמים אלא לאלה שאין להם בגדים מיוחדים לשבת, ושוב נמלך בדעתו שבכל זאת לא מצינו בדברי חכמים לחלק, ומשמש ומצא מטבע בכיס בגד השבת, ונזכר כי לא היה סיבה לבש בחול את הבגד של שבת, ואמר כמה גדולים דברי חכמים בבלתי סור מדבריהם ואזהרותיהם.

27 הגר"א מעשה רב אות קמא, הגר"ז סימן שג סכ"ג.

28 תהלה לדוד ס"ק טז.

29 הגרש"ז אויערבך שש"כ פ"ח הערה קפא, ועיי"ש עוד הערה קפט.

30 משנ"ב ס"ק נו, ועיי"ש שעה"צ סק"מ.

ולהחמיר עיי"ש עוד.

21 בגמרא שבת יב ע"א תניא חנניא אומר חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשכה, אמר רב יוסף הלכתא רבתי לשבת. וכן פסק הרמב"ם פ"ט מהלכות שבת הלכה כו, אלא שהרמב"ם נקט לשון חייב כלשון הברייתא, והסמ"ג (לאוין סה) כתב לשון צריך, אבל הטור והשו"ע כתבו לשון מצוה, וכתב הבה"ל ד"ה מצוה לבאר בזה שהיה קשה לטור והשו"ע שהרי במשנה לא אסרו לצאת סמוך לחשיכה אלא אם אוחז בידו דבר שאסור לצאת בו בשבת, אבל לא שיצטרך למשמש שמא יש לו דבר שאסור לצאת בו בשבת, וגם משמע שלא אסרו אלא כשרוצה לצאת מחוץ לביתו, ובדין זה מבואר בברייתא שאף כשישב בביתו חייב למשמש בבגדיו, ולכן שינו וכתבו לשון מצוה להורות שאין זה חיוב גמור, מה שאין כן במשנה שאיסור הוא לצאת עם חפץ בידו.

22 כן כתב הפמ"ג א"א ס"ק כו על פי דברי הבה"ל הגר"א ס"ק כט, והנהר שלום סק"ו, הובאו בבה"ל שם לבאר את החילוק בין דין המשנה שאיסור הוא מן הדין שמדובר סמוך לשקיעת החמה ממש, ודין הברייתא הוא רק מצוה ולא חיוב גמור כיון שמדובר סמוך לחשיכה, ואף הרמב"ם שכתב לשון חייב כיון שנקט לשון עם חשכה, וכן הובא בכה"ח ס"ק פה בשם האחרונים, ועיי"ן עוד ערוך השולחן סעיף יח.

לרשות הרבים, לא גזרו בזה, ולא בטלה תקנת חכמים שנאמרה על מי שיוצא לרשות הרבים, ויש לעיין בזה עוד.

16 משנ"ב ס"ק נב על פי דברי הגר"א, בה"ל ד"ה בידו.

17 כמבואר בסתימת השו"ע בסימן שמ"ה סעיף ז', ועיי"ן בביאור הלכה שם ובסימן ש"ג ד"ה והשתא.

18 ובמקום שיש עירוב כדיון, אין חוששים שמא יצא מחוץ לעירוב (פסקי תשובות אות י"ב והערה 60, ע"פ שו"ע סימן ש"ג סעיפים י"ז-י"ח).

19 פמ"ג א"א ס"ק כו, נהר שלום סק"ו, הובא בבה"ל ד"ה סמוך. ואף שמצינו הרבה דינים שהפירוש בהם סמוך לחשיכה היינו סמוך לשקיעה ממש, (עיי"ן סימן רמו סעיף ב, וסימן רמו סעיף א, וסימן רנב סעיף ב, כיון שבדינים אלו אמרו במשנה בשבת יז ע"ב ובכולן בית הלל מתירים עם השמש, אלא שצריך שיצא מפתח ביתו מבעוד יום), מכל מקום לשון סמוך לחשיכה בדין זה משמעויות כשאר מקומות שנאמר בהם סמוך שהוא חצי שעה קודם, כגון סמוך למנחה וכדומה.

20 בבה"ל שם כתב שלא מצא בפוסקים לחוש לדברי הירושלמי וזולת רבנו חננאל, אולם בהלכה ברורה הלכה כט הביא שמצא שכן כתב בספר מגילת סתרים לרבנו ניסים גאון, ובספר העיתים סימן ד, מאירי שבת יא ע"א, ועוד, ולכן מסיק שראוי לחוש

13 שו"ת הלכות קטנות חלק א סימן פא, והביא שכן כתב המהר"י די בוטון, והובא להלכה בהיד אהרון הגהות הטור, ובתורת חיים סופר ס"ק לח, כה"ח ס"ק עט, וכן מתבאר בדברי הגר"ז סימן רסו סעיף טז, ועיי"ן בשו"ת מרדכי אפשטיין סימן ב, ובהלכה ברורה הלכה ל.

14 עיי"ן פרטי דין רשות הרבים שו"ע סימן שמה סעיף ז.

15 מג"א ס"ק כג, הובא להלכה בהגר"ז סעיף יח, ובערוך השולחן סעיף יז, (ועיי"ן בשו"ת צמח צדק מליובאוויטש שער המילואים סימן יג, ובשו"ת זכרון יוסף פאק אות יד שהעירו שדברי הגר"ז סותרים למה שכתב בסימן רסו סעיף טז, ועיי"ש מה שכתבו בזה), וכן הובא בתוספת יום טוב במלבושי יום טוב סק"י שכתב על פי השלטי גיבורים שם שכתב שלא גזרו בכרמלית מטעם שהוא גזירה לגזירה, שהוא הדין לדין שאין לנו רשות הרבים, והובא גם באליה רבה ס"ק כג, אולם עיי"ן בתורת חיים סופר ס"ק לו שכתב להעיר על זה שלפי סברא זו היה לנו לתקוע בראש השנה שחל בשבת, כיון שאין לנו רשות הרבים, ועל כרחך צריך לומר שאף שבטל הטעם לא בטלה תקנת חכמים וגזירתם, והוא הדין לעניין דין זה, וכן העיר בזה הבה"ל סימן שג סעיף יח ד"ה והשתא, ואפשר לחלק שבעניינו כל הגזירה הייתה לא לצאת לרשות הרבים, וכיון שאינו יוצא